

Fekete Ágnes

Liturgia és idő

1. A liturgia az a közösségi tér, amelyben az istentiszteletet megélhetjük. Nem létezik elvonatkoztatott és individuális istentisztelet. Még akkor is jelen vannak test-véréink az Egyház történetéből mindabban, amit gyakorlunk és tudunk, ha testi módon — esetleg szélsőséges esetben — egyedül ünneplünk.

2. Ebből következik, hogy az istentiszteletnek minden formai eleme egyben tartalom is, hiszen összekapcsol a többi emberrel térben és időben egyaránt. Közösségi identitásunk jelenik meg benne.

3. A reformáció részbeni idegensége a liturgiával szemben esetleges hozadéka annak a helyzetnek és korszaknak, amelyben a reformátorok működtek. A reformáció lényegét megfogalmazhatjuk úgy is, hogy helyes istentiszteletet szerettek volna ünnepelni: helyes úrvacsorát, helyes bűnbánatot, és így tovább. Az ő szándékuk nem a racionalizálás volt, hanem éppen a misztériumok teljes megünneplése. Viszont úgy látták, hogy az egyházszakadások esélye megnő, ha tanításbeli egység mellett a liturgiai egységet is megkövetelik.

4. Mégis, mivel a reformáció korszakában látszat szerint a pompázatos liturgia helyébe egy egyszerűbb forma került, a mai református egyház többnyire úgy látja, hogy az ő öröksége a liturgiai közönyösség. A valóságban ez nem is közönyösség, hanem csökönység. A mai református lelkészek nagyon keveset gondolkodnak általában a liturgia kérdéseiről, a végiggondolatlan szertartásokhoz viszont ragaszkodnak.

5. Állításunkat egy reprezentatív kutatással igyekeztünk alátámasztani. A mai magyar református életben sokszor hangoznak el negatív érzelmű, intuíciókra alapozott mondatok. A magyar közállapotnak is megfeleltethető módon sarkosan és negatívan látjuk az egyházi életet. Kíváncsiak voltunk, pontosan melyek azok a pontok, amelyek negatív tendenciát mutatnak.

6. Munkatársaim segítségével több száz gyülekezet lelkészét kerestük fel. Eredetileg 250 gyülekezetet szerettünk volna megkérdezni, végül a budapesti csoportot kibővítve 263 kérdőív válaszait vettünk bele mintánkba. Véletlenszerű mintavételezéssel, telefonon végeztük a munkát. Az eljárás során biztosítottuk, hogy a településtípusok arányosan szerepeljenek majd eredményünkben. A felmérés közben világossá vált, hogy országos arányokat nem adhatunk meg. Többek között azért sem, mert annyira szélsőségesen más a helyzet pl. egy budapesti gyülekezet és egy kis borsodi falu istentisztelete között, hogy pontosabb és hasznosabb, ha a végső táblázatokat településtípusok szerint adjuk

Fekete Ágnes (Budapest) református lelkész, rádiós szerkesztő. Liturgia és idő. A magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében címmel írt doktori értekezését (témavezetők: Nagy István, Zalatnay István) a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskolájában 2014. április 11-én védte meg. Az alábbiakban a disszertáció téziseit közöljük.

meg. Így szerepel dolgozatom függelékében 96 ábra, amely a feltett kérdésekre való különböző válaszok arányait mutatja meg.

7. E munka elkezdésekor bukkantunk a MRE Zsinati Levéltárban egy 1968-as, eddig publikálatlan felmérésre. Akkor az összes református gyülekezetnek válaszolnia kellett az új liturgiáskönyv kidolgozása céljából 14 kérdésre. Úgy döntöttem, most is feltesszük ezt a kérdéssort is, és megvizsgáljuk a válaszok egyezését, illetve különbségét.

8. Általános megállapítások a felmérés alapján:

a. Magyarországon kisvárosokban és a falvakban van több református istentisztelet, Budapesten és a megyei jogú városokban pedig a református lakosság arányához képest kevesebb.

b. Egyházközségek szempontjából Dunántúl a legvárosiasabb (itt a megkérdezett gyülekezetek 35%-a megyei jogú városban él), a legtöbb falusi gyülekezet a Tiszántúlon van (itt a megkérdezett gyülekezetek 38 %-a falun él).

c. A lelkészek átlagéletkora az országos hasonló arányhoz képest (a munkaképes lakossághoz viszonyítva) alacsony. A megkérdezett lelkészek 48%-a legfeljebb 40 éves. Még nagyobb eltérést mutat az ide vonatkozó országos átlaghoz képest, hogy a megkérdezett fiatal lelkészek fele falun él.

d. A legtöbb istentiszteleten 30–50 fő van jelen, legritkább a 10 és a 200 fő körüli létszám.

e. Minél előrehaladottabb az urbanizáció egy adott településen, annál fiatalabb az istentiszteleten résztvevő gyülekezet átlagéletkora. A falvak istentiszteletén 40%-ban van jelen minden korosztály, ugyanez az arány 89% a fővárosban.

f. Ugyancsak az urbanizációval párhuzamos változás: más a lelkész szerepe egy városiasabb és egy falusiasabb környezetben. Ezt mutatja például, hogy a nagyvárosokban, a lelkész jellemzően a szószékre megy először és bejövetelére felállnak a hívek, míg a falvakban sokszor énekkel kezdődik az istentisztelet, és a már elkezdődött istentiszteletre lép be a lelkész, aki nem a szószékre, hanem a liturgia vezetésének a helyére, az úrasztalához megy.

g. A városiasodás mértékében vesznek el bizonyos tradíciók: például a templomi ülésrend szokása, a háromszori harangozás. Ugyancsak a városiasodás mértékében az úrvacsorai jegyeket már nem takarják le, hanem a szertartás folyamán láthatóak a gyülekezetnek, valamint a nagyobb városok felé haladva: minél nagyobb egy település, annál gyakrabban használnak kiskelyheket. A magyar Himnusz éneklése is jellemzően urbánus szokás. A csendes ima is leginkább nagyvárosi környezetben része az istentiszteletnek.

h. Sok területen azonban nem az urbanizáció egyértelműen a meghatározó. A falvakban például többen mondják mind a Miatyánk, mind a Hiszekegy régi változatát, viszont a Károli-féle Bibliát Budapesten használják a legtöbben.

i. Nem függ össze jelentős mértékben a társadalmi környezettel a zenei élet kérdése. Számos kis faluban találkoztunk több kórossal, zenekarral, míg Budapesten némely nagy gyülekezetekben sincs képzett kántor. Gazdagnak ítélt egyházközségekben is sok esetben szintetizátort használnak, nem tartják szüksé-

gesnek, hogy orgona szóljon az istentiszteleten. Minden gyülekezettípus esetében a kántorok kb. negyede végzett kántorképző tanfolyamot.

j. Bizonyos szokások tekintetében kifejezetten Budapest mutat eltérést a többi településtípus gyülekezeteitől. Itt a leghosszabbak az istentiszteletek és a prédikációk. Viszont az imádságok itt a legrövidebbek. Budapest általában szélsőséges liturgiai képet mutat. Sok esetben kaptuk azt a választ a kérdésekre, hogy lehet így is, de néha az ellenkezője történik (pl. leülés, éneklés stb.). Maga a felmérés is csak a fővárosban talált itt-ott negatív visszhangra.

k. A lelkészek kb. 40-40%-a a régi, illetve az új ágendát használja. A maradék 20% többnyire saját formákat ír, ami egyben az istentisztelet közösségi jellegének a megkérdőjelezése.

l. Az új (1985) agenda nem tudott meggyökeresedni az istentiszteleti gyakorlatban. A régít (1931) viszont azért nem tudják használni a lelkészek, mert vagy nincs megfelelő példány, vagy nyelvezete miatt nem találják alkalmasnak. Ezért sokszor esetleges „keveréket” használnak. (Például jóllehet az új agenda keresztelésre vonatkozó rendtartását fogadta el leginkább a közvélemény, a keresztelés alkalmával mégsem teszik fel a gyülekezetnek címzett kérdést — a fiatalok 30%-ban, az idősebbek 54%-ban.)

m. Az úrvacsorázás sűrűségének a kérdése volt az a terület, amelyen kiugróan más a lelkészek indíttatása, mint a kialakult gyakorlat. Szinte mindenki szeretné, ha többször lenne úrvacsora.

Általános következtetések:

- a. A lelkészek nagyon nyitottak, örömmel fogadták a felmérést.
- b. A lelkészek általában ösztönösen, alapos megfontolás nélkül végzik az istentiszteleti liturgiát. Ennek megfelelően sok esetben nehezen adtak pontos választ kérdéseinkre.
- c. A lelkészek általában elégedettek a liturgiával, ösztönösen tradicionalisták.
- d. A lelkészek többnyire félnek a változástól, alkalmazkodnak környezetükhöz. Semmi sincs akkora hatással az istentiszteleti gyakorlatra, mint a társadalmi környezet.
- e. A válaszok jellemzően úgy oszlottak meg, hogy volt két egymással ellenkező válasz, de kevesen kerültek egyik vagy másik pólusba, a többség a középáramban valamiféle kompromisszumos középutat keres. A legtöbb kérdés vonatkozásában nagy a bizonytalankodók száma.
- f. A liturgiai kérdéseket sok esetben összekeverik az egyházfegyelmi kérdésekkel. Az istentisztelet liturgikus-közösségi jellege elhomályosodott a mai lelkészek többségének a szemében.
- g. A gyakorlatias szempontok erősen meghatározzák a liturgiát. (Pl. buszmenetrend, fűtés stb.)
- h. A szubjektív, a személyes kapcsolatokat erősítő liturgiai elemek fontosak.
- i. A legtöbb lelkészben erős vágy él a liturgia egységesítésére, még akkor is, ha nem látja ennek módját és gyakorlata ennek ellene mond.

9. A liturgia identitásformáló ereje az ágendás könyvekben jelenhet meg a maga teljességében. A Magyarországi Református Egyházban általában két ilyen könyvet használnak. Az egyik a Ravasz László nevéhez kötődő, 1931-ben bevezetett agenda. Ez egy alaposan megfontolt, de sok kompromisszummal megszületett mű. A másikat, amely Bartha Tibor nevéhez kötődik, 1985-ben léptették életbe. Ez nem egységesen végiggondolt mű. Néhányan használnak egy harmadik rendtartást, amely Csiha Kálmán nevéhez és a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatához fűződik. Ez a régi ágendát újítja fel.

10. Az 1968-as kérdéssort —mivel később került birtokunkba— kutatásunk közben kezdtük feltenni a lelkészeknek. Az akkori kérdések nem egyszerű eldöntendők, hanem kifejtősek voltak. Ezekkel a lelkészek véleményét akarták megtudni. A mai lelkészek válaszait ismertetjük:

a. A lelkészek többsége szeretné, ha a bűnvallás kötött formában az istentisztelet része lenne. Budapest tér el az átlagtól, itt gondolják legtöbben, hogy kötetlen imában volna szükség erre a liturgiai egységre.

b. A hitvallásról az urbanizáció mértékében a falusiak kevésbé, míg a fővárosiak inkább gondolják azt, hogy elhagyhatatlan része az istentiszteletnek. (Falusiak közül 63%, a budapestiek közül 37% szerint nem kell vasárnaponként elhangoznia.)

c. A lelkészek egységesen fontosnak látják a lelkészek.

d. A keresztelek liturgiájával kapcsolatosan kevesen vetettek föl kérdést. A megyei jogú városokban állították a legtöbben, hogy változtatni kellene rajta.

e. Az úrvacsorai liturgia több kérdést vet föl, mint a keresztelek liturgia. Ebben a tekintetben a fővárosban van a legtöbb változást kérő lelkész.

f. A konfirmáció módja különösen a nagyvárosokban vált kérdésessé. (Ebben a kérdésben látszik jól, mennyire fontossá válhat az, amikor tematizálva beszélgetnek a lelkészek egy-egy formáról: az Észak-Pesti Református Egyházmegyében egy éven keresztül a konfirmációval kapcsolatos előadások hangoztak el, itt is akarták legtöbben a változást.)

g. A házassági liturgiával legtöbben elégedettek. Nagyvárosi környezetben vetődik fel elsősorban az a kérdés, hogy eskü vagy fogadalomtétel legyen a szertartás.

h. A temetési szertartást a legtöbb lelkész jelen formájában tartaná meg. Ennél a kérdésnél a falusi lelkészek között vannak többen azok, akik mégis változtatni szeretnének.

11. Az az időfelfogás, amelyet az euro-amerikai civilizáció magáévá tett, lehetetlenné teszi a liturgia mély megélését. A liturgia ugyanis tartalmi összefüggésben van az idővel. Az istentisztelet folyamán valami múltbeli eseményt idézünk fel, átéljük Isten idő felett, mögött és után való létét. Nem lehetséges istentiszteletként értelmezni azt, amikor úgy imádkozunk, hogy nem ilyen kívülálló módon viszonyulunk a „sodródó idő”-höz.

12. A liturgia csak akkor tölti be funkcióját, ha identitás-erősítő, kommunikációs teret nyújt a mai református emberek számára. Formálisan, törvényekkel

szabályozható az egyház működése, azonban a liturgia már nem tölti be valószínűségi funkcióját, amikor fegyelmi kérdéssé lesz.

13. A protestantizmusnak különösen is mérlegre kell tennie liturgiáját és időfelfogását. Bár a reformátoroknak még nem volt céljaik között, hogy a tartalmi kérdéseket a formaival szembeállítsák, mára a „külsődleges” eszközök háttérbe szorultak, és sok esetben —mint „testi” megnyilvánulások— szembe kerültek a „szellemi” üzenettel.

14. Az idő fogalmának körüljárása segít leginkább abban, hogy a liturgia, istentiszteletünk a megfelelő helyre kerüljön. A reneszánsz és a reformáció voltak azok a szellemi folyamatok, amelyek hatására az ember pénzhez hasonló módon szinte darabként kezdett az időegységekre tekinteni.

15. Pseudo-idő a modernitás időtakarékosági szemléletében való lét. Spektákulum az a társadalmi életet, amely így szerveződik. Pseudo-vallásos, kvázivallásos vágy irányul bizonyos tárgyak megszerzésére. Ebben a világban kell megtalálnia az istentiszteletnek, hogyan válhat a „visszafordíthatatlan idő” jelvé, „idősziget”. Akkor szilárdra, megtartó erővé lesz, s nem álvalósággá, ahol ideiglenesen meghúzhatja magát a robotolásba belefáradt ember.

16. A Bibliában párhuzamos időfelfogásokkal találkozunk. A Biblia első mondatai azonnal ritmusként és múlandóságként is meghatározzák az időt. Az Újszövetségben a *kairos* és a *chronos* szavak hasonló kettősséget mutatnak.

17. A Bibliában „rétegződéseket” fedezhetünk fel. A páska ünnepe a legjobb példa talán arra, hogy egy régi történet, pl. egy pásztorünnep összekapcsolódik az adott történelmi eseménnyel és együttes tartalmukkal válnak rítussá, s később egy újabb üzenet, Krisztus úrvacsorai igéi megint új értelmet adnak a régi szertartásnak.

18. Három módon élhetjük meg valóságként azt az időt, mely nem jelenvaló: emlékezés (anamnézis), utánzás (mimézis), várakozás, eszkhatológiai figyelem. Az emlékezés nem valaminek a spekulatív felemlegetését jelenti, hanem egyfajta múltbeli eseményben való részesedést. Maurice Halbwachs nyomán Jan Assmann a vallásos élményt is a kulturális emlékezet és a kommunikatív emlékezet kategóriáival írja le. Az első valamiféle közösségi memento, a második az a hagyományrendszer, amely az adott kommunikációt lehetővé teszi, teret és kifejezésformát adva neki. Az utánzás a cselekedeteinkkel való emlékezés, az ember alapvető megismerési eszköze, így ismétlünk meg számos cselekménysort a mindennapi életben is. A várakozás azt mutatja meg, hogy az időnek vannak sűrűbb és ritkább részei; a keresztyénség két sűrű idő között értelmezi magát, zarándoklétben él.

19. Az úrvacsora a liturgiának az a minősített része, ahol minden eddigi állításunk keresztszertben meglátható. Emlékezünk, utánzunk és várakozunk Krisztussal.

20. Az időnek mélyebb megértése, az idői síkok megjelenésének mélyebb értelme segíthet abban, hogy liturgiánk visszanyerje eredeti identitásadó, tartalmas szerepét.

*A szentgyörgyölgyi református templom mennyezetének egyik kaszettája.
Festette Patkó András tanító 1829-ben.*